

Hoofdstuk II

Willem en Lodewijk

Bloedbroeders

In haar boek *Eenzaam maar niet alleen* wijst Wilhelmina op personen die op cruciale momenten in de historie opstaan om het lot van de volkeren in goede banen te leiden. “Uit hun geest komen gedachten voort, die hun tijd ver vooruit zullen blijken te zijn. Door deze te verkondigen en door voor te gaan bij hun toepassing, zetten zij de eerste schreden op de weg die leidt tot verwezenlijking daarvan.” Wilhelmina zag dit als de wil van Gods wijsheid om Zijn beleid ten uitvoer te brengen. Wilhelmina's grote voorbeeld hierin was Willem van Oranje. Wilhelmina omschreef hem als volgt: “Eén die de toekomst in dit licht heeft leren zien en haar heeft leren begrijpen, is de man die er plotseling was toen ons vaderland de bange uren van zijn geboorte door moest maken. Die het door de stormen van de tijd heeft heengeleid. Hij wist zich geroepen mede de toekomst te bouwen, gehoorzaamend aan die wijsheid. En hij zweeg omdat hij dit wist.”⁶

“Voor zijn geestesoog zag hij recht en vrijheid voor mensen en volken. Vrijheid van geweten, vrijheid om God te dienen zoals men voelt dat het moet, gelijkelijk voor allen naar eigen overtuiging.”⁷ Drijvende kracht in de strijd tegen Filips II en diens aanhangers was Willems broer Lodewijk. De strak naar het Evangelie levende Lodewijk gaf Willem de Zwijger inspiratie tot de strijd. God had hen beide samengevoegd als bloedbroeders.

⁶ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, Utrecht: Ten Have en Omniboek, 2013, blz 25 en 26

⁷ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, Utrecht: Ten Have en Omniboek, 2013, blz 27 en 28.

Toen Nederland zuchtte onder de greep van het katholieke Spanje stond Willem de Zwijger op om het volk moed in te spreken en aan te zetten om zich te ontworstelen aan de macht van koning Filips II. Geloofsvrijheid gold voor Willem als het hoogste goed. Als Nederland open had gestaan voor zijn oecumenische gedachte, dan was de eeuwenlange vijandschap tussen rooms-katholieken en protestanten blijven bestaan. Maar hij was te vroeg, zoals zal blijken uit dit hoofdstuk.

Grotendeels opgevoed aan het rooms-katholieke hof van keizer Karel V is Willem van Oranje vooral een levensgenieter. Hij houdt van mooie vrouwen, van dansen en van lekker eten en drinken. Mysterie, mystiek en symboliek spreken hem meer aan dan de eenvoud van Luther en Calvijn. Echt raken doet het geloof hem niet. Godsdienst en innerlijk leven laten hem voorlopig nog koud. Hij is vooral rooms-katholiek, omdat iedereen aan het hof van keizer Karel V deze religie belijdt.

Zijn karakter is vooral gevormd door de woorden van zijn moeder. Zij wees hem erop dat je goed moet luisteren naar de stem van God. Evenals zijn ouders is ook Willem ervan overtuigd dat geloof in alle vrijheid, dus zonder dwang, moet ontstaan vanuit het hart. Dat ontsteekt in Willem de vonk van verzet tegen alles wat deze vrijheid beknot. Na het overlijden van zijn vader ontbrandt het vuur in al zijn felheid. Hij ziet het als een heilige plicht om de idealen van zijn ouders voort te zetten, namelijk: de vrijheid van elk mens om zelf over zijn geloofsleven te beschikken. In zijn strijd streeft hij ernaar om de verschillende geloven met elkaar te verzoenen. Daarbij voelt hij zich gesteund door de woorden van zijn moeder: "Let niet op wat de mensen zeggen. Let alleen op Hem. Dan zal niemand je meer pijn kunnen doen. Zelfs de beul niet, of tongen die spreken als een snijdend zwaard. God is liefde. God is gerechtigheid."

Opgevoed aan het lutherse hof van Willem de Rijke en Juliana van Stolberg is Lodewijk, de broer van Willem van Oranje-Nassau, door-drongen van de ernst van het geloof. Streng in de leer leest hij dagelijks de Bijbel. Geconfronteerd met de dwaalwegen van de Rooms-Katholieke Kerk is Lodewijk een overtuigd calvinist. Hij voelt zich

door God geroepen in zijn strijd tegen de rooms-katholieken. Evenals Willem is ook Lodewijk doordrongen van de woorden van zijn moeder om vooral te luisteren naar de stem van God, de stem van het eigen geweten. Evenals zijn ouders meent ook Lodewijk dat het geloof in alle vrijheid vanuit het hart moet ontstaan. Anders dan Willem hecht Lodewijk wel aan regels en normen om zo het geloof in goede banen te leiden. Tegen de duivelse praktijken van de rooms-katholieken dient onverschrokken, maar wel diplomatiek te worden opgetreden.

Hoewel Willem samen opgroeide met Filips II groeit hij uit tot diens grootste tegenstander. Anders dan Filips vindt Willem helemaal niet dat voor de vorst alle middelen, inclusief verraad en moord, heilig zijn om de eenheid van geloof te bewaren. Willem walgt van bloedplakkaten, spionnen van de inquisitie, en brandstapels om de stem van andersdenkenden te smoren.

Anders dan Filips meent Willem niet dat "het volk slechts onzin uitkraamt" en alleen de paus en keizer recht van spreken hebben. En anders dan Filips ziet Willem niet de katholieke kerk als de enige ware. Evenals zijn ouders wil ook Willem geen dwang uitoefenen op het geestelijk leven van anderen. Geloof moet van binnenuit komen, dan pas is het goed. Willem is een "oecumeen *avant la lettre*."

Intussen namen de spanningen in de Nederlanden, die uit 17 gewesten bestonden, toe. Er gold nog steeds het absolutisme. Dat wilde zeggen: onbeperkte alleenheerschappij, in dit geval voor Philips II. Zijn besluit om extra belastingen te heffen, een Spaans bezettingsleger in de Nederlanden te handhaven en de inquisitie in te stellen tegen andersdenkenden leidde tot onvrede. Er kwam opstand in 1560. Aanvankelijk stonden Willem van Oranje en enkele getrouwen er alleen voor. Vanaf 1566 sloten zich steeds meer mensen bij hen aan.

Evenals Karel V en Filips II meent ook Willem dat het geloof de samenleving bijeenhoudt. Nog hoger acht Willem het zelfbeschikkingsrecht van de burgers. Anders dan het concilie van Trente (1564) stelt Willem dat protestanten vrij mogen zijn in hun mening dat aflaten, celibaat en vagevuur geen basis vinden in de Heilige Schrift. Kijkende naar de samenleving van de Nederlanden toont hij wel begrip voor de visie van Karel V en Filips II. Eenheid van geloof smeedt de maatschappij beter aaneen dan verschillende stromingen die elkaar betwisten.

In de Nederlanden vormen rooms-katholieken evenals de joden een eenheid. De protestanten splitsen zich in verschillende groepen, te weten: lutheranen, calvinisten, zwinglianen, doopsgezinden en anabaptisten. Daarbij staan de bewoners van de Nederlanden meer open voor het calvinisme, terwijl de Duitsers zich vooral bij Luther aansluiten. Wat de reformatoren met elkaar delen zijn de vijf sola (sola/solus = het Latijnse woord voor alleen) waarop hun gedachtegoed rust.

- Sola Scriptura: ze houden zich alleen aan de Heilige Schrift. Noch paus, bisschop, of andere kerkvaders, noch theologen hebben Goddelijk gezag.
- Sola Gratia: Ze geloven dat alleen de Heer genade schenkt. De mens kan zijn eigen heil niet verdienen door goede werken.
- Sola Fide: Deze genade verkrijgt hij alleen door het geloof, dus niet door de sacramenten, maar uitsluitend d.m.v. prediking van het evangelie.
- Solus Christus: Alleen Christus kent genade toe. Noch paus noch andere geestelijken kunnen daarin bemiddelen.
- Solus Dei Gloria: Alleen aan God komt de eer toe. Gelovigen mogen daarom geen beelden aanbidden. Indien nodig dan zoekt Hij zelf via het woord direct contact met mensen. Anders dan de katholieken mogen de reformatoren geen waarde hechten aan heiligen en aan beelden.

Aanleiding voor de breuk met Filips II is het vredesverdrag dat Filips II op 3 april 1559 sluit met de Franse koning Henri II te Cateau-Cambrésis. Daarbij beloven beide vorsten aan elkaar de ketterij in hun landen uit te roeien door middel van inquisitie, vervolging, tirannie en bloedplakkaten. Tijdens een jachtpartij vertelt Henri II dit aan Willem van Oranje. Hoewel hij op dat moment in dienst is van Filips II als diens raadsman, licht Willem onmiddellijk de Staten in. Deze vragen Filips II om zijn troepen uit de Nederlanden terug te trekken. Daarmee verliest Willem alle krediet bij Filips II.

Willem van Oranje komt nu in verzet tegen Filips II. In 1580 verwoordt Willem dit in zijn Apologie als volgt: "Ik wil graag toegeven dat ik toen een grote mate van medelijden voelde met zovele mensen van eer die aan de dood overgeleverd waren, tevens voelde ik mee met dit land, waarmee ik zozeer verbonden ben en waar men dacht een zekere vorm van inquisitie in te voeren die wreder zou zijn dan de Spaanse."

Willems sympathie met de bedreigde protestanten kwam allerminst voort uit godsdienstige overtuiging. In zijn boek *Willem van Oranjes godsdienstig leven* wijst dominee Is. Voorsteegh erop dat Willem in brieven aan de koning, de landvoogdes en Granvelle spreekt van het Protestantisme als van 'de nieuwe en ongelukkige sekte' en van het rooms-katholieke als van de 'oude en ware religie'; en hij zal niet dulden dat daaraan iets veranderd wordt.⁸

Maarten den Admirant wijst in zijn boek *De Oranjes in hogere sferen. Religie en spiritualiteit in het Huis van Oranje-Nassau* op Willem van Oranjes verzet tegen de 'ketterij' in het prinsdom Oranje. Hij doet dit op verzoek van paus Pius IV. Anders dan de paus doet Willem dit niet vanuit zijn geloof maar vanuit zijn weerzin tegen oproerige bewegingen. In een brief van 16 november 1561 belooft Oranje aan de paus zijn best te doen om 'de vervloekte ketterij', deze 'insania' (razernij) uit te roeien en de leer en gebruiken van de Rooms-Katholieke Kerk, zoals hij die van zijn voorouders meegekregen had, als een gehoorzaam lid van de

⁸ Is. Voorsteegh, *Willem van Oranjes godsdienstig leven*, 's-Gravenhage: drukkerij Korthuis, 1932 blz 33,

Kerk te bevorderen.⁹ Vooral de “fundamentalistische” geloofsijver van de calvinisten druist in tegen zijn overtuiging van een vrij geloofsleven.

Wanneer Willem in 1561 trouwt met Anna van Saksen, dochter van de bekende protestantse strijder Maurits van Saksen, begeeft hij zich in een lastig politiek parket. Om zowel het hof in Brussel als de Duitse vorsten te vriend te houden schrijft hij twee brieven. Aan de familie van de protestantse Anna van Saksen laat hij weten “dat hij zijn vrouw niet lastig zal vallen met de melancholische kwestie van de godsdienst” en dat hij als Ridder van het Gulden Vlies zo nu en dan wel eens de mis moet bijwonen. Ook laat hij zich uiterst vriendelijk uit over het geloof van Luther. Aan het hof noemt hij het rooms-katholieke geloof “notre vraie et sainte religion catholique,” dus “onze ware en heilige roomse godsdienst.”¹⁰

Door het huwelijk met Anna van Saksen verliest Willem het vertrouwen van Granvelle, Wel verbindt hij zich door dit huwelijk met het huis van Saksen. Daarmee hoopt hij meer steun te krijgen van de Duitse vorsten in zijn strijd tegen bloedplakkaten en inquisitie, maar ook om gewestelijke autonomie en vrijheid van de Staten te verkrijgen.

Met een toespraak bij de Raad van State verbreekt de Zwijger op oudejaarsdag 1564 ineens zijn stilte. Het volk begint hem te zien als de grote vrijheidsstrijder. Onomwonden spreekt hij de strijd uit tegen het vermorzelen van het door God gegeven recht om in vrijheid, dus zonder dwang, het geloof vanuit je hart te beleven. “Het is tijd”, stelt hij, “ronduit te zeggen wat ons op het hart ligt en niet langer de zaken te verbloemen. Het land kan niet langer in de toestand blijven waarin het zich nu bevindt... De koning dwaalt, als hij meent, dat Nederland te midden van landen waar godsdienstvrijheid bestaat, op den duur bloedige plakkaten verdragen kan. Evenals elders zal men verplicht

9 Maarten den Admirant, *De Oranjes in hogere sferen. Religie en Spiritualiteit in het Huis van Oranje-Nassau*, Amsterdam: Pearson Education Benelux bv, 2007, blz 14.

10 Is. Voorsteegh, *Willem van Oranjes godsdienstig leven*, 's-Gravenhage: drukkerij Korthuis, 1932 blz 33/34.

zijn, ook hier veel dingen oogluikend toe te staan. En hoezeer ik ook aan het katholieke geloof gehecht ben, ik kan niet goedkeuren dat vorsten over het geweten van hun onderdanen willen heersen en hun de vrijheid van geloof en godsdienst willen ontnemen.”¹¹

Het verzoek van de Staten aan Filips II om af te zien van zijn besluit om de ketters uit te roeien baat niet. Het uitspreken van 126 vervloekingen tegen protestanten door het concilie van Trente geeft Filips II in 1565 aanleiding om de bloedplakkaten nog eens extra te verscherpen. Alle onderdanen dienen hetzelfde geloof te belijden als de vorst, namelijk; het rooms-katholieke.

In juli en augustus 1565 neemt Lodewijk van Nassau in Spa deel aan een bijeenkomst tussen vertegenwoordigers van de calvinistische kerkeraden en edelen. Aanwezig is onder andere ook de calvinist Jan van Marnix en de Doornikse jurist Gilles le Clerc als vertegenwoordiger van de kerkenraden. De deelnemers verwachten van Lodewijk een gezamenlijke hardere opstelling tegen de politiek van Filips II. Het zit ze dwars dat niet alleen de lutheranen maar ook de Oranjes en de zijnen de calvinisten in Nederland aan hun lot overlaten. Intussen neemt deze religie zowel onder leden van de lage adel als de burgerij sterk toe. Deze besprekingen worden wel als het begin genoemd van het Compromis of Verbond der Edelen, dat in november 1565 wordt opgericht in Brussel.

Willem stuurt zijn broer Lodewijk in 1566 op een missie door Duitsland om steun te vragen aan de Duitse protestantse vorsten. Deze stellen zich terughoudend op. Ze willen alleen de Nederlanden in hun strijd steunen wanneer ze daar de Confessie van Augsburg erkennen. De lutherse vorsten zijn bovendien beducht voor de calvinisten in de Nederlanden. De vorsten zien hen als oproerkrakers die in feite voor iedere staatsvorm een risico betekenen.

¹¹ Is. Voorsteegh, *Willem van Oranjes godsdienstig leven*, 's Gravenhage: drukkerij Korthuis, 1932, blz 35

Tegelijkertijd doen de Duitse vorsten een verzoek aan Willem van Oranje, zo blijkt uit het boek van Maarten den Admirant *De Oranjes in hogere sferen. Religie en spiritualiteit in het Huis van Oranje*. Zij dringen er bij hem op aan te verklaren dat hij hun geloofsgenoot is. In november 1566 erkent de prins dat hij in deze confessie geboren en opgevoed is en zich er steeds aan gehouden heeft. Hij blijft er echter voor waken om de lutherse godsdienst openlijk te belijden.¹²

Augsburgse Confessie

De Augsburgse Confessie werd opgesteld door Melanchton om keizer Karel V te informeren over de punten van overeenkomst en verschil tussen de roomse en lutherse religie. Het was voor de lutheranen hun voornaamste geloofsbelijdenis.

In 1555 volgde de Overeenkomst van Augsburg. Deze bepaalde dat de bevolking zich naar de godsdienst van haar overheid moest richten.

In 1566 schrijft Lodewijk namens het Verbond der Edelen een smeek-schrift aan landvoogdes Margaretha van Parma. Deze belooft daarop de plakaten op te schorten, maar het volk vertaalt dit in "vrijheid van godsdienstuitoefening". Vol verlangen naar het Evangelie stromen de gelovigen samen om in de open lucht te luisteren naar hagenpreken, waarvan de eerste plaatsvinden in de duinen van het dorp Zemst op Walcheren. Margaretha van Parma staat het toe.

Volgens Lodewijk zal de koning de hagenpreken nooit goedkeuren en het volk zich dan niet zal laten weerhouden. "...al is de hals ermee gemoeid. Er zal eerlang een zware storm over het land losbreken." De Beeldenstorm die in 1566 en later ook in 1568 losbarst, bevestigen hem in zijn gelijk. In een niets ontziende woede slaan calvinisten alle beelden in katholieke kerken kapot. Volgens hun geloof is het verboden

¹² Maarten den Admirant, *De Oranjes in hogere sferen. Religie en spiritualiteit in het Huis van Oranje*. Amsterdam: Pearson Education, 2007, blz 15

om Christus en andere heiligen af te beelden. De prins schrijft de landvoogdes een brief waarin hij laat weten alles te zullen doen om "de onteerde en verwoeste kerken ter ere Gods te herstellen." Hij laat zelfs drie beeldenstormers ophangen.

In zijn boek *Willem van Oranjes godsdienstig leven* wijst Is.Voorsteegh op twee brandgeschilderde ramen in de St. Janskerk te Gouda. Het ene is gemaakt in 1567 door Wouter Crabeth in opdracht van Filips II. Het draagt als opschrift: 'catholicae religionis ergo' dat betekent: 'omwille van het katholieke geloof'. Het verbeeldt de tempelrover Helidorius die, volgens het boek der Makkabeeën, gestraft wordt door engelen. Door dit thema voor het raam te kiezen spreekt Filips II een scherpe veroordeling uit over de Beeldenstorm van 1566. De Prins van Oranje laat zich niet onbetuigd. In 1567 geeft hij opdracht aan de kunstenaar Dirk Crabeth om een glas-in-lood-raam te maken voor de St. Janskerk te Gouda. Dit toont de tempelreiniging te Jeruzalem door Christus. Daarmee laat de prins zien dat de katholieke kerk zich moet zuiveren van haar dwalingen. Willem stelt zich dus duidelijk zichtbaar op tegenover de Spaanse vorst. Dit wijst volgens Voorsteegh op een geheel andere zienswijze van Willem in religieus opzicht.¹³

Intussen willen de calvinisten niets van Willem weten. Integendeel: sommige van hen ruien het volk tegen hem op, terwijl hij ook steeds meer in een kwaad daglicht komt te staan bij Filips II. Wanneer Filips II besluit om de wrede Hertog van Alva naar Nederland te halen om de Hervorming uit te bannen, besluit Willem van Oranje diens komst niet af te wachten. In het voorjaar van 1567 vlucht hij met zijn gezin en broer Lodewijk naar De Dillenburg. Vanuit het ouderlijk slot zullen de twee broers hun strijd tegen de katholieke tirannie van Filips II en nu ook van Alva voortzetten. Willem die als oudste zoon de bevelen geeft en de strategie bedenkt. Lodewijk die de contacten legt.

¹³ Is.Voorsteegh, *Willem van Oranjes godsdienstig leven*, 's Gravenhage: drukkerij Korthuis, 1932 blz 40/41.

Voor het eerst sinds lange tijd zijn de broers nu samen zonder oorlog te voeren. Lodewijk ziet dit als zijn kans om zijn wereldse broer vertrouwd te maken met de essentie van het geloof. Daartoe organiseert Lodewijk disputen tussen gevluchte lutherse en calvinistische theologen. Samen met het lezen van de Bijbel leidt dit bij de prins tot meer geestelijke verdieping. Willem van Oranje ontdekt hoe Gods wijsheid hem leidt. Maarten den Admirant verwijst in zijn boek *De Oranjes in hogere sferen* op een brief van Lodewijk aan landgraaf Willem van Hessen in juni 1567. Lodewijk schreef dat de prins “*in afflictione und unter dem Kreuz*” (in leed en onder het Kruis) zich meer en meer aangetrokken voelde tot de prediking van het Woord, waarin hij dagelijks troost vond. Vooral gebeurtenissen uit het Oude Testament maakten op hem indruk. Hij las van Gods sterke hand, die de Israëlieten van verdrukking, tirannie en slavernij had verlost. Dat deed hem aan de geloofsachtervolging in de Nederlanden denken.¹⁴

Nog meer dan voorheen bindt Willem de strijd aan met de verdrukkers en grote geestelijke krachten, maar blijft wel trouw aan de Spaanse koning. Zoals ook het naar hem genoemde volkslied aangeeft: “De koning van Hispanje, heb ik altijd geëerd.”

Wanneer op 16 december 1567 de Raad van Beroerten besluit om Willem van Oranje te vervolgen, schrijft hij drie verweerschriften.

- La justification du prince d'Orange: In ‘De verantwoordingen’ getuigt hij van zijn geloof. Op het titelblad van dit document schrijft hij de Bijbeltekst uit psalm 37: 32-33. “De goddeloze beloert de rechtvaardige, en zoekt hem te doden. Maar de Here laat hem niet in diens handen vallen en houdt hem niet voor onrechtvaardig, ook al wordt hij geoordeeld.”
- de Soemarische Anzeige; in deze aankondiging verwijst hij naar het boetebesef zoals dat in de boetepsalmen tot uiting komt.

¹⁴ Maarten den Admirant, *De Oranjes in hogere sferen. Religie en Spiritualiteit in het Huis van Oranje-Nassau*. Amsterdam, Pearson Education Benelux, 2007, blz 15

- de Prinzische Entschuldigung; in de 'prinselijke verontschuldiging' wijst hij op het boetebesef zoals verwoord door Luther en Calvijn. Daarmee erkent hij te breken met zijn katholieke overtuiging.

Intussen begint Willem met het werven van troepen om de strijd tegen de Hertog van Alva te openen. Door de dwingelandij van een meedogenloze onderdrukker beroofd van zijn rechten en vrijheid is het volk tot alles bereid om de vijand te verslaan. Met een handvol en bovendien verarmd krijgsvolk bindt Willem van Oranje de strijd aan tegen de geestelijke krachten die zowel politiek, als militair, als staatkundig, als economisch over grote overmacht beschikken. "Nul n'est besoin d'espérer pour entreprendre, ni de réussir pour persévérer."¹⁵ Vrij vertaald: (je hoeft niet eerst te hopen om te slagen voordat je iets onderneemt, niet te besluiten om te volharden, maar gewoon doen!). Vanuit De Dillenburg opent hij in 1568 drie aanvallen op de Spanjaarden. Een bij voorbaat verloren strijd. De Nederlanden komen niet in beweging en de steun van Duitse vorsten blijft uit, evenals die van de calvinisten. Tot overmaat van ramp sneuvelt al vrij snel zijn broer Adolf van Nassau.

Langzamerhand raakt Willem er steeds meer van overtuigd dat hij in zijn strijd om de vrije Nederlanden vooral baat heeft bij:

- een bondgenootschap met de calvinisten door zichzelf met hart en ziel tot deze geloofsstroming te bekeren.
- een bondgenootschap met de Franse Hugenoten, onder leiding van Gaspard de Coligny. Op Willems verzoek legt Lodewijk het contact. De Coligny vertrouwt hem. Het Duitse lutheranisme is bij Willem uit de gratie geraakt, omdat het verscheurd is door innerlijke twisten.
- een samengaan met de Watergeuzen. Aan hun leiders reikt Willem kaperbrieven uit, zodat ze voortaan actief zijn in opdracht van de Prins van Oranje.

¹⁵ Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, pp 27,28, Uitgeverij Ten Have en Omniboek, 2013

Op 1 april 1572 veroveren de Watergeuzen Den Briel. Dit geeft het signaal voor de algemene volksofstand waarop Willem en Lodewijk al vijf jaar hopen. Binnen twee maanden scharen zich 26 steden in Holland en Zeeland achter de prins. Tot deze steden behoren invloedrijke personen uit lutherse en calvinistische kringen. Helaas plegen de geuzen en opstandelingen gruwelijke moorden op katholieke geestelijken. In Gorcum hangen de Watergeuzen negentien katholieke geestelijken en wereldheren op. Andere priesters vinden de dood op de brandstapel. Hoewel Willem van Oranje niet tot het vervolgen van katholieken wilde overgaan, scheidt hij daartoe wel de gelegenheid door de Watergeuzen vrij spel te geven.

Blijkbaar zegt de soort religie hem niet zo veel. Zodra de reformatoren hem steunen, laat hij de katholieken vallen. Het zelfbeschikkingsrecht, de vrijheid om te leven naar eigen geweten, van het Nederlandse volk staat bij Willem voorop. Daartoe behoort kennelijk ook de regel 'oog om oog, tand om tand'. De Nederlanden is nog lang niet toe aan de oecumenische houding van Willem van Oranje, zoals bleek in Antwerpen kort na de Beeldenstorm. In Antwerpen bepleitte hij godsdienstvrijheid voor calvinisten en lutheranen en eeerherstel voor de katholieke eredienst. Hun Heilige Missen hadden veel te lijden tijdens de Beeldenstorm. Later probeert hij protestanten en katholieken met elkaar te verzoenen, maar deze pogingen lopen op niets uit. De calvinisten willen niet veel van hem weten. Ze noemen hem 'dienaar van de paus' en 'een beambte van de Antichrist.' De katholieken stellen zich terughoudend op tegenover Willem van Oranje mede door de bloedbaden tegen katholieke geestelijken.

Na de Bartholomeusnacht (24 en 25 augustus 1572), ook wel Bloedbruiloft genoemd, weet Willem dat hij van de Franse Hugenoten niets meer hoeft te verwachten. Het bloedbad kost 20.000 Hugenoten het leven, onder wie ook Gaspard de Coligny. Beter vergaat het de Watergeuzen. Op 11 oktober verslaan ze Bossu met zijn Spaanse vloot tijdens de slag op de Zuiderzee. Aan zijn broers schrijft Willem: 'Daar de Heer God, de God zeg ik, der heerscharen alleen ons de zege

geschonken heeft, is het billijk, Hem alleen er dank voor te weten, met vast vertrouwen, dat het niet, de laatste overwinning zal zijn, die Hij ons geeft.”¹⁶

Nu durft Willem wel de stap te zetten. Begin oktober 1572 sluit hij zich aan bij de Gereformeerde gemeente te Delft en gebruikt met haar het Avondmaal. De calvinistische predikant Bartholomeus Wilhelm schrijft enthousiast: “God heeft ons de genade gegeven dat de Prins van Oranje zich tot onze gemeente heeft begeven en het brood des Heren met de gemeente gebroken en zich aan de kerkelijke tucht onderworpen, hetwelk niet klein te achten is.”

Vanuit Duitsland schrijft de prins nu dat de staat het calvinisme overal moet toestaan. Verdraagzaam voegt hij daaraan toe: “zonder nochtans te gedogen dat die van de Roomse Kerk enige overlast gedaan wordt.” Willems streven naar verdraagzaamheid tussen gelovigen staat haaks op de visie van fanatieke calvinisten. Oranje wil godsdienstvrijheid voor elk geloof. Zoals zijn moeder sprak: “Geloof moet vanuit het hart ontstaan, zonder enige dwang.” De calvinisten willen alleen godsdienstvrijheid voor hun eigen geloof.

Bartholomeusnacht

Om prins Willem in de strijd tegen de Spanjaarden te steunen kwamen op 19 juli 1572 adel en kooplieden uit de Hollandse steden bijeen in het Augustijnenklooster te Dordrecht. De Opstand was intussen gegroeid en de Spanjaarden verloren meer terrein. Adel en kooplieden wilden Willem van Oranje steunen in diens strijd tegen de Spanjaarden. De prins was eerder afgezet door de koning, maar de steden erkenden hem als de enige stadhouder. Op de eerste vrije Statenvergadering waren aanwezig: de ballingen Jacob van Wijngaarden uit de ridderschap en Arent van Duivenvoorden, namens Willem van Oranje, en afgevaardigden van Dordrecht,

¹⁶ Is.Voorsteegh, *Willem van Oranjes godsdienstig leven*, 's Gravenhage:drukkerij Korthuis, 1932, blz 56

Haarlem, Leiden, Gouda, Gorkum, Oudewater, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Edam en Monnickendam. Het was de eerste vrije Statenvergadering. De opstand werd nu een revolutie.

Willem van Oranje was tot inzicht gekomen dat "beleid een draagvlak moet hebben bij de politiek mondigen." Daarom gaf hij de Statenvergaderingen, de colleges van de Staten, veel vrijheid. Sindsdien regeerden zij mee als bestuursinstellingen. Ook probeerde Willem de kleine burgerij, vertegenwoordigd in gilden en schutterij, een stem te geven. Aan dit streven dankt Willem de naam 'geuzenprins'.

De verantwoordelijkheid van de Staten om de vrijheid te handhaven kwam geleidelijk aan steeds meer centraal te staan. Liever dan de 'voetzolen' te worden van vreemdelingen, stierven de Staten 'eenen eerlijcken doot voor de vreyheit van onse concientien.' Met als voorbeeld de Staten van Noord Holland kwamen in 1576 ook de Staten-Generaal zelfstandig bijeen. Ze bemoeiden zich al snel met vredesonderhandelingen en pleegden overleg met provincies en steden om problemen op te lossen. Ze ontwikkelden zich tot het parlement van de Nederlanden. Deling van de macht en het besef van een behoefte aan een breed draagvlak voor politieke besluiten zouden deel gaan uitmaken van de Nederlandse politieke cultuur.

Steeds meer wint Willem het vertrouwen van de calvinisten. Na een toespraak tot de kapiteins van de Zeeuwse Vloot op 27 december 1573 wint Willem volledig hun vertrouwen, behalve dan van de fanatieke calvinisten. Volgens Willem zijn de calvinisten de enige groep gelovigen op wie hij volledig politiek kan vertrouwen in zijn strijd tegen de Spanjaarden. Onder symbolische schuilnamen als 'de roos', 'wijnstok' en 'olijf' heeft het calvinisme zich in de Nederlanden ontwikkeld tot een sterke ondergrondse beweging. Zij zijn bijna in alle lokale gemeenten goed georganiseerd. De gereformeerden, zoals ze zich noemen, vormen een sterke dogmatische eenheid. Ze geloven in de vrede van Christus, maar loopt deze gevaar dan verdedigen ze die tot het uiterste

toe. Gezien vanuit de gedachte dat eenheid van godsdienst de samenleving het meeste aaneensmeedt, biedt de hervormde kerk het beste alternatief voor de katholieke kerk in de Nederlanden. Met hen als bondgenoot kan het ideaal van religieuze verdraagzaamheid en kerkelijke vrede gestalte krijgen. Dat is de visie van Willem van Oranje, maar hij houdt zich wel vast aan de oecumenische gedachte, Daarin is hij veel te vroeg en dat leidt tot fel verzet tegen hem bij fanatieke calvinisten.

Om Willem te steunen verstrekken Franse, Zwitserse en Duitse calvinisten op verzoek van Lodewijk subsidie voor huursoldaten. Op 14 april 1574 vertrekt Lodewijk met zijn broers Jan en Hendrik ten strijde. Wanneer halverwege de soldij opraaft, keert Jan terug naar Siegen om geld in te zamelen. Daardoor ontkomt hij aan een bloedbad. Bij Mook stuiten Lodewijk en Hendrik op een Spaanse legerafdeling van Sancho d'Avila. Omdat het al donker is, besluit Lodewijk te wachten tot de volgende ochtend om via een koerier zijn broer in te lichten.

In alle vroegte ontbrandt de veldslag in al zijn hevigheid. De eerste aanval verloopt voorspoedig. Nog voordat Lodewijk en Hendrik een tweede kunnen openen, stormen nieuwe troepen op hen toe. Er volgt een kort maar hevig gevecht. Haastig verzamelen beide Nassaus nog enige ruiters. Dan beginnen ze een nieuwe charge.

Dat is het laatste wat men weet. De slag loopt uit op een grote overwinning voor de Spanjaarden. Het leger van Lodewijk sneuvelt bijna in zijn geheel. De lichamen van de beide broers worden nooit gevonden.

Het verlies van zijn broers voelt als een amputatie. Vanuit zijn martelende onzekerheid over het lot van zijn broers schrijft hij hen maar liefst zeven brieven. Wanneer er geen antwoord komt, stuurt hij een bode om te vernemen waarom hij niets hoort. Deze meldt hem het droevige nieuws. Willem geeft de moed niet op. Op 7 mei 1574 schrijft hij: "Van droefheid weet ik nauwelijks wat ik doe. En desniettemin moeten wij ons altijd schikken in de wil van God...En al kwamen wij te sterven en al werd het hele volk vermoord of verjaagd dan nog moeten wij op God

vertrouwen. Het voorbeeld van Frankrijk waar de Hugenoten weer meer dan ooit het hoofd opsteken, toont aan dat als de mensen aan een zaak ontvallen God zelfs die in handen neemt...”

Vastberadener dan ooit besluit de prins de strijd voort te zetten.

Je maintiendrai

De lijfspreuk van Willem van Oranje was: “*je maintiendrai*” (ik zal handhaven). Deze zin was afkomstig van zijn erflater René de Chalon. Zelf breidde Willem deze zin later uit met: “Ik zal de eer, het geloof, de wet van God, van de koning, van mijn vrienden en van mij handhaven.”